

ALXAN BAYRAMOĞLU

JURNALİST SƏNƏTKARLIĞI

“Elm və təhsil”
Bakı–2015

G 612
B 33

Redaktor: Cahangir Məmmədli,
Filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor

Rəyçilər: Nəsir Əhmədli,
Filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor

Akif Rüstəmov,
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

4702000000
N098

Alxan Bayramoğlu. Jurnalist sənətkarlığı
Bakı, "Elm və təhsil", 2015, 88 səh.

Mətbuat və jurnalistika vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması və milli dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi yolunda öhdəsinə düşən vəzifələri yerinə yetirmək üçün müxtəlif vasitə və üsullardan istifadə edir. Mətbuatşünaslığa dair bir neçə kitabın və onlarla elmi məqalənin müəllifi olan professor Alxan Bayram oğlu Məmmədovun bu kitabında həmin vasitə və üsulların müxtəlif elmi-nəzəri prinsiplərindən, taktiki və təcrübi xüsusiyyətlərindən söhbət açılır.

4702000000
N098 – 2015 *qrifli nəşr*

© «Elm və təhsil», 2015

Azərbaycan Dövlət Universiteti
MƏTBUAT KİTABXANA

*Azərbaycan milli mətbuatının
140 illik yubileyinə həsr edilir*

BAŞLANGIC

Cəmiyyətdə mövcud ictimai-əxlaqi, milli-mədəni dəyərlərin qorunaraq dövlətçilik naminə daha da möhkəmləndirilib inkişaf etdiril məsində humanitar düşüncənin digər sahələri ilə ya naşı jurnalistikanın da xüsusi çəkisi vardır. O, öhdəsinə düşən milli-bəşəri vəzifənin yerinə yetirilməsi üçün müxtəlif vasitə və üsullardan istifadə edir. Milli mətbuat ölkədə vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılmasında, dövlətin ictimai-siyasi dayaqlarının möhkəmləndirilməsində, milli-mənəvi dəyərlərin təbliği və gənc nəslin vətənpərvərlik tərbiyəsindəki roluna Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2 iyun 2015-ci il tarixdə imzaladığı “Azərbaycan milli mətbuatının 140 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında” sərəncamında da yüksək qiymət verilmiş və onun qarşısında aşağıdakı vəzifələrmüəyyənləşdirilmişdir :

“Qlobal informasiya məkanının gündən-günə genişləndiyi, beynəlxalq təbliğat fəaliyyətinin ayrı-ayrı ölkələrin imicinə, daxili həyatına ciddi təsir göstərdiyi müasir dövrdə kütləvi informasiya vasitələrimiz daha peşəkar, obyektiv və prinsipial

olmalı, yüksək milli şüur və vətənpərvərlik nümayiş etdirərək Azərbaycanın dövlətçilik maraqlarını hər şeydən uca tutmalıdırlar. Mətbuatımız ölkəmizdə müasir cəmiyyət quruculuğu, milli həmrəyliyin və tolerantlığın möhkəmləndirilməsi, siyasi mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi, mənəvi-əxlaqi dəyərlərin qorunub saxlanması və təbliğində üzərinə düşən vəzifələri layiqincə yerinə yetirməlidir”.

Dövlət qayğısına və etimadına cavab olaraq bütün bu vəzifələrin vətəndaşlıq məsuliyyəti və peşəkarlıqla yerinə yetirilməsi üçün jurnalistlərimiz dərin elmi-nəzəri biliyə, geniş dünyagörüşə, ayıq siyasi və hüquqi düşüncəyə, sağlam vətəndaş mövqeyinə, mənəvi əxlaqi dəyərlərə, milli və dövlətçilik sevgisi ilə bəslənmiş təəssübkeşliyə, taktiki vərdişlərə, iradi möhkəmliyə əsaslanan mübarizliyə və s. keyfiyyətlərə malik olmalı, bütün bu əsaslar üzərində yetişdirilməlidirlər. Dövlətçilik və milli maraqlara cavab verən kadr hazırlığının əsasında isə həm də həmin tələblərə uyğun elmi-nəzəri ədəbiyyatın olması vacibdir. Təqdim olunan bu kitab həmin sahədəki ehtiyacın, qismən də olsa, ödənilməsi niyyətilə ərsəyə gətirilmişdir.

JURNALİSTİN İNTELLEKTİ VƏ VƏTƏNDAŞ MƏSULİYYƏTİ

PLAN:

- 1. Jurnalistika sənətkarlığı anlayışı haqqında.*
- 2. Jurnalistin intellekti.*
- 3. Jurnalistin sosial vətəndaşlıq məsuliyyəti.*

Jurnalistika cəmiyyətdə ictimai fikrin formalaşmasında çox fəal rol oynayan peşə sahəsidir. Bu peşənin lazımınca icra edilməsi üçün isə qarşıda mühüm vəzifələr, jurnalistin bilməli olduğu çoxsaylı incə məsələlər, mətləblər vardır. Əvvəlcə publisist sənətkarlığı anlayışı ilə jurnalist sənətkarlığı məvhumu arasındakı fərqa, sərhəddə diqqət yetirək:

Bir var publisistika, publisistika sənətkarlığı, bir də var jurnalistika və jurnalistika sənətkarlığı. Bu iki məsələni çox zaman bir-birinə qarışdırır, jurnalistika deyəndə publisistik mətni və əksinə, publisistika deyəndə də elə jurnalistika başa düşürlər. Bir sözlə, bu iki məvhum çox zaman ya eyniləşdirilir, ya da biri digəri ilə dəyişik salınır. Hər iki hal jurnalistika (və sənətkarlığı) ilə publisistika (və sənətkarlığı) məvhumları arasındakı «sərhədlərin», «səddin» fərqinə varmamaq və ya həmin sərhədləri təsəvvürə belə gətirə bilməməklə bağlıdır.

Publisistika jurnalistikanın hazırlayıb ortaya çıxartdığı və artıq emala hazır etdiyi mətnidir. **Publisistika sənətkarlığı** da bu hazır mətnin ideya-estetik xüsusiyyətlərini, onun uğurlu və kəşir cəhətlərini müəyyənləşdirməklə məşğul olan

elmi-nəzəri düşüncə sahəsidir.

Bundan fərqli olaraq, **jurnalistika sənətkarlığı** jurnalistin həmin hazır mətnə qədər gördüyü mürəkkəb, cürbəcür maneələrlə dolu ağır və eyni zamanda maraqlı və romantik zəhmətinin xüsusiyyətlərini, xarakterik cəhətlərini, qarşıda duran çoxnövlü vəzifələrin yerinə yetirilməsi yollarını və prinsiplərini öyrənir. Daha doğrusu, əgər belə demək mümkünsə, jurnalist sənətkarlığı fənni jurnalistin publisistik (və ya xəbər və s.) mətni meydana çıxarana, yazı masasının arxasından durana qədər gördüyü və görməli olduğu texniki və təşkilati işlərin, mürəkkəb texnoloji gedişlərin reallaşdırılması proseslərini və onların prinsip və üsullarını öyrədir. Bir sözlə, əsl jurnalist peşəsinə yiyələnməyin elmi-texniki, təşkilati, hüquqi və sosial-psixoloji yolları haqda bir təlim rolunda çıxış edir.

Məlumdur ki, bir çox ixtisaslar kimi, jurnalistika da ali məktəblərdə və ya ayrı-ayrı təlim kurslarında keçilir, öyrədilir. Lakin bu təlim prosesi həmin peşəyə yiyələnmək istəyənlərə ancaq nəzəri səviyyəli bilik verir. Tədris prosesində keçilən istehsalat təcrübəsi də bu peşəni normal səviyyədə mənimsəmək üçün kifayət etmir və edə də bilməz. Təsadüfi deyil ki, məşhur jurnalistlərdən birindən bu səviyyəyə necə çata bildiyini soruşanda o, bildirib ki, jurnalistikanın sirlərinin və onun nəzəri əsaslarının səksən faizini ali məktəbdə, qalan, ən vacib iyirmi faizini isə öyrənmək üçün istehsalatda on ildən artıq vaxt sərf etmişəm.

Doğrudan da, maraqlı və obyektiv cavabdır; cəmiyyətlə, onun müxtəlif təbəqələri, müxtəlif peşə, dünyagörüşü, xasiyyətli və məqsədli üzvləri ilə

canlı təmasda olub, bu zaman qarşıya çıxan hər hansı sosial-psixoloji, ideya-siyasi, mənəvi-əxlaqi sədləri aşaraq istədiyini informasiyanı ala bilib onun sevincini yaşamadan jurnalistikanın şirinliyini, gözəlliyini bütün tənə, duzu ilə duymaq, hiss edib qavramaq mümkün deyil. Özü də bu proses və yolun sonu o qədər ilğımlıdır ki, hər maneəni dəf edəndən sonra yolun sonuna çatdığını, bu peşənin bütün sirlərinə əsas etibarını ilə çatdığını düşünməyə macal tapmamış qarşıda yeni və daha əlçatmaz bir üfüqün, uzun yolun açıldığını görürsən. Burada adamın yanına bir gəncin dəmirçilik sənətini bir həftəyə «öyrənməsi» əhvalatı düşür; Bir qadın özünün yeniyetmə oğlunu bir dəmirçi ustanın yanına gətirib xahiş edir ki, onu yanına şagird götürüb dəmirçiliyin sirlərini öyrədərək, gələcəkdə usta kimi yetişdirsin. Onlar razılığa gələndən sonra Ana oğlunu dəmirçinin yanında qoyub gedir. Yeniyetmə bir həftə işə (şagirdliyə) davam etdikdən sonra daha dəmirçixanaya gəlmiş. Dəmirçini maraqlandırır və o, təzə şagirdinin başında bir qəza olub-olmadığını öyrənmək məqsədilə yeniyetməyə gəlir. Qapıya uşağın anası çıxır və dəmirçinin – Uşaq dəmirçixanaya niyə gəlmiş? – sualına ananın cavabı belə olur:

– Oğlumun daha dəmirçi şagirdi kimi çalışmasına lüzum yoxdur. O, dəmirçiliyin bütün sirlərinə artıq bələd olmuşdur.

Dəmirçi:

– O nə sirdir elə, mənə də deyə bilərsinizmi? – deyə soruşduqda qadın cavabında

–Buna nə var ki, belə düzəltmək istəyəndə dəmiri döyüb enlədirsən, yaba düzəldəndə isə döyüb uzadırsan, - deyir.

Dəmirçi:

– Afərin belə fərasətli şagirdə, bir həftənin ərzində dəmirçiliyi həm özü öyrənib, həm də anasına öyrədib, – deyə geri dönür.

Əlbətdə, hər hansı sahəyə bu cür yanaşma gülüş doğurur və “kənardan baxana döyüş asan gəlir” məsələni yada salır.

Əslində jurnalistika da dəmirçilik kimi ağır zəhmət, çoxlu enerji, səbr, təmkin, diqqət və incəlik tələb edən sənətdir. Jurnalist gərək əldə etmək istədiyi «xammalı» – informasiyanı yüzrlərlə informasiyanın içindən seçə, onu təxəyyül və zehninin «kürəsində» tamamilə «yumşalda» və öz yazı masasının «zindanında» döyüb istədiyi (tələb olunan) formaya sala, ona sözdən əlvan, sehrlı və cazibəli naxışlar vura bilsin. Bunun üçün o, işgüzar fəallıq vərdişlərinə yiyələnməyi, informasiya «iyinin», xalqın əksər qisminin marağına səbəb ola biləcək informasiyanın və ya hadisənin mənbəyini, baş verə biləcək yerini müəyyənləşdirməyi bacarmalıdır. Həmin vərdişlərə təcrübəli jurnalistlərin yanında müəyyən müddət ərzində “assistentlik” təcrübəsi keçməklə yiyələnmək mümkündür. Bu şərtlə ki, iti müşahidə, qavrama və operativ analiz edib nəticə çıxarma qabiliyyətin olsun. Əgər təcrübəli həmkarından nəyin pis, nəyin yaxşı, nəyin yararlı, nəyin yararsız olduğunu, həmçinin hansı fakt və materialın birinci dərəcəli, hansıların isə ikinci və sonrakı pillələri tuta biləcəyini saf-çürük etməyi bacardıqca öyrənə bilsən, demək yolun başlanğıcını düz getmişən. Eyni zamanda təcrübəli həmkarın öz bilik və bacarıqlarının sirlərini sənə öyrətməyə meylli olmalıdır ki, çalışqanlığın və istedadın, məlumatoplama və s. keyfiyyətlərlə

xalqın görən «gözü», eşidən «qulağı» və eşidib gördüklərini saf çürük edə bilən, əqli düşüncəsi ola bilərsən. Bu şərtlə ki, informasiya mənbəyini tez tapa və onun bütün qabalıqlarına, informasiyavermə «şıltaqlıqlarına» səbrlə dözərək bütün mövcud sosial-psixoloji və ideya-əxlaqi, ictimai-siyasi sədləri aşmaq üçün iradəli və qılıqlı, yəni qarşı tərəfin bütün xof və qorxu, şübhə və təlaş dolu hissələrinin doğurduğu «gərginlik buzunu» əritmək qabiliyyətinə malik olmalı, peşə və əxlaq, yaş və sosial vəziyyət şəraitinin tələq etdiyi davranış vərdişlərinin «qasırgısından» salamat çıxmaq qabiliyyətinə malik olasan. Bütün bunları edərkən, informasiya almaq məqsədinə doğru irəliləyərkən özünün malik olduğun əxlaqi və intellektual sərvətdən maksimum yararlanmağı da bacarmalısan.

Nəzərə almaq lazımdır ki, jurnalistika əxlaq qaydalarının həssas olduğu bir peşədir. Çünki jurnalistlərin ictimaiyyət qarşısında məsuliyyəti böyükdür: Demək, jurnalistin peşə sənətkarlığına onun öz işini görərkən etik normalara riayət etməyi, cəmiyyət və dövlət qarşısında daşdığı ictimai vətəndaşlıq məsuliyyətini daim rəhbər tutmağı öyrənmək vərdişləri də daxildir. Bunlarsız jurnalistin fərdi imici yarana, formalaşa bilməz.

Fərdi imicin yaranması da uzun və son dərəcə çətin, çətin olduğu qədər də mürəkkəb bir prosesdir. Belə ki, peşə fəaliyyəti ərzində əldə edilmiş məlumatın yoxlanması, onun şərh, oxucuya çatdırılması və operativlik məqamlarında obyektivliyə, dəqiqliyə, etibarlığa, qarşı tərəfin ləyaqətinin gözlənməsinə, məlumatın inandırıcılığına və s. maksimum həssaslıq və ədalət hissini qoruyub saxlamağı bacarmalı və bu prinsiplərə heç

vaxt xəyanət etməməli, ona sadıq qalmalısan. Bütün hallarda isə informasiya sadə, aydın, anlaşıqlı, yığcam və tutumlu, dolğun şəkildə hazırlanıb çatdırılmalıdır ki, oxucu ondan nəşə götürə bilsin, bu zaman çətinliyə, zehni gücə düşməsin.

Yadda saxlamaq lazımdır ki, aldığıın hər hansı informasiya kiminsə bildiyi faktın şərhidir. Bu, doğru da, səhv də ola bilər. Məsələn, hansısa binanın uçmasını, avtomobil qəzasını rəsmi və ya mülki şəxsdən (mənbədən) ala bilərsiniz. Bu isə sənin yox, onun – məlumat aldığıın mənbənin bildikləridir. Ancaq həmin hadisəni, bir alimin ixtirasını, idmançının uğurlarını, bədbəxt və ya ürəkəçən, sensasiya yarada bilən fakt və hadisəni özün görə bilərsiniz, yəni özün şahidə çevrilə bilərsiniz, artıq bu, sənin bildiyin, müxbiri olduğun informasiyadır. «Jurnalist sənətkarlığının əsasları» fənni bu vərdişlərə yiyələnməyin yollarını da öyrədir, informasiya obyektinə, üçüncü, beşinci mənbədən birinci mənbəyə çevrilmək bacarığını, alınan informasiyanı verən mənbənin həmin hadisəyə münasibətinin tərzini – etinasız, maraqlı, qərəzli, obyektiv və s. ayırd etməyin forma və üsullarını öyrədir. Alınan məlumatı oxucuya çatdırarkən onu elə təqdim etməyi bacarmalısan ki, qarşı tərəf, sənin dediklərinin həqiqiliyinə inansın. Bu zaman baş verən hadisə haqda hansısa mənbə başqa cür informasiya verirsə, sən həmin məsələyə öz münasibət və mövqeyini obyektiv, məntiqi və inandırıcı şəkildə bildirməyi bacarmalısan. Bütün bu və digər uğur və vərdişlərin arxasında, əlbəttə, jurnalistin əxlaq və bilik intellekti dayanarsa, uğur təmin edilmiş olar.

Jurnalistin intellekti dedikdə onun malik olduğu bilik, əxlaq, mənəviyyat və bütün bu sistemin gündəlik fəaliyyətdə ifadə imkanları başa düşülür. Daha doğrusu, jurnalistin əldə etdiyi bilik və bacarıqları gündəlik fəaliyyəti—insanlarla, informasiya daşıyıcıları ilə, oxucularla ünsiyyət zamanı və ya əldə edilmiş materialların emalı prosesində ifadə etmə qabiliyyəti onun intellektinin göstəricilərindədir. Ona görə jurnalistin öz peşəsinin sirləri ilə yanaşı, digər bilik sahələrinə də müəyyən norma səviyyəsində vəqif olması vacibdir. Əks təqdirdə o, məsələn, tibb, kənd təsərrüfatı, idman, elm və s. sahə adamları ilə ünsiyyət qura, bu mövzularda material hazırlaya bilməz.

Uğurlu yazının təminatına xidmət edən amillər sırasına dilin leksik və qrammatik imkanlarına, lüğəvi bazasına, ədəbi-bədii zənginliyinə və ekspressiv imkanlarına bələdlilik, bunun üçün dərin bilik və mütaliə qabiliyyət və yangısı daxildir. Ona görə jurnalist olmaq istəyən kəs çoxlu bədii ədəbiyyat oxumalıdır ki, onun söz ehtiyatı zəngin, fikri ifadə imkanları geniş olsun. Bundan başqa, jurnalist xalqın tarix və mədəniyyətinə, coğrafi və iqtisadi imkanlarına, siyasi, dini və düşüncə mədəniyyətinə bələd olmağın sirlərini və səmərəliliyini dərk etməyi də bacarmalı, habelə fəlsəfə, hüquq, dövlət və idarəçilik məsələlərindən başı çıxmalıdır. Bütün bu bilik və bacarıqların əldə edilməsi ilə yanaşı, gündəlik fəaliyyətində onlardan yararlanmağın texnologiyasına, forma və üsullarına da yaxından bələd olmağa çalışmalıdır. Çünki, bildiyimiz kimi, jurnalistin cəmiyyət və dövlət qarşısında **sosial vətəndaşlıq məsuliyyəti** digər peşə və sənət sahiblərindən çoxdur. Həmin

məsuliyyəti daşıyaraq doğrultmaq isə onun bütün fəaliyyətinin məcmuundan ibarətdir. Yəni jurnalist yuxarıda sadalanan və qeyd olunmayan müsbət peşə, əxlaq, intellektual keyfiyyətləri əməli fəaliyyəti zamanı bütün milli, dövləti, fərdi və insani mənafe və prinsipləri rəhbər tutmağa, onları pozmaq və ya qulaqardına vurmaqdan tamamilə uzaq olmağa borcludur. O, bütün vəziyyətlərdə mənsub olduğu xalqı və dövləti təmsil etdiyini unutmaq haqqının olmadığını bilməlidir. Jurnalistin məsuliyyət hissəsinin zəifliyi onun intellektinin aşağı olmasından, sensasiya xətinə sensasiya dalınca qaçmasından irəli gəlir. Bütün bu cür hallar isə çox zaman təhlükəli, fəlakətli və utanclı nəticələrə səbəb olur.

Misallara keçək:

2006-cı ildə Cümhuriyyətimizin ildönümünə həsr edilmiş süjetlərin birində özəl telekanallardan birinin əməkdaşı Dövlət Bayrağındakı rəngləri özünün kadrarxası şərhə zamanı səhv olaraq, mavi rəngi müasirlik, qırmızı rəngi isə türklük nişanı kimi izah etdi. Günlərin birində təsadüfən bir jurnalistlə həmsöhbət olarkən həmin süjeti və orada buraxılan səhvin nə qədər çaşdırıcı və ziyanlı olduğunu xatırlatdım. Müsahibim utana-utana gülümsünüb dedi ki, həmin müxbir və «şərhin» müəllifi mənəm. Dövlət bayrağımızın rənglərinin mənası haqda məlumatı isə bir institutdan, oradakı alim tanışlarımdan soruşub öyrənmişdim. Mənə elə o cür məlumat vermişdilər.

Dedim, niyə özünə bir qədər əziyyət verib elmi ədəbiyyatı vərəqləmirsən? Bəlkə o tanışın həmin şeyləri ayırd edə bilmir, yaxud sadəcə səninlə zarafat edib, ola bilsin qəsdən səni pis

vəziyyətdə qoymaq və ya yoxlamaq, sınağa çəkmək üçün belə cavab verib. Sən isə naşılığın ucbatından dərhal həmin yoxlanmamış səhv məlumatı efirə söyləmişən.

Görünür, bu süjeti efirə buraxan redaktor da ya məsuliyyətsiz, ya da savadsızdır. Hər iki hal yolverilməzdir. İndi həmin tamaşaçı və dinləyiciləri bir-bir tapıb həmin səhv və naşı məlumatı başqasından aldığı, burada «günahsız» olduğuna onları inandırmaq imkanın varmı? Həm də belə bir imkan olarsa, sən hansı vəziyyətə düşəcəyini təsəvvür edirsənmi? Bax, mən tələbələrə jurnalist məsuliyyətinin və onun intellektual səviyyəsinin vacibliyindən danışıarkən çəkdiyim misallardan biri də bu faktdır, dedim.

Həmin müxbir xəcalətindən qızarıb onu biabır etməməyimi xahiş etdi. Əslində isə özü özünü çoxdan biabır etmişdi.

Bildiyimiz kimi, hazırda Dövlət Himnimizin sözlərinin müəllifi kimi şair Əhməd Cavadın adı göstərilir. 1999-cu ildə həmin şeir mətninin dərc edildiyi «Milli nəğmələr» (Bakı, 1919) kitabı üzə çıxarıldı. Məlum oldu ki, şeirin müəllifi Əhməd Cavad yox, Cəmo bəydir. Araşdırmalar bu imzanın istedadlı publisist, AXC-nin qurucularından biri, Cümhuriyyətin parlament üzvü və hökumət kabinetlərində, dövlət nəzarəti şöbəsinin müdiri, poçt və teleqraf naziri və digər məsul vəzifələr tutmuş olan Cəmo bəy Hacınskiyə aid olduğunu sübut etdi. Dövlət Himni qəbul olunan dövrdə Respublika Parlamentinin üzvü və elm, təhsil məsələləri üzrə deputat komissiyasının sədri olmuş professor Firudin Cəlilov «525-ci qəzet»ə müsahibəsində (25 mart 1999) etiraf edir ki, o

zaman onların əllərində həmin şeir mətninin müəllifliyinin kimə məxsus olması haqda heç bir fakt və sənəd olmayıb. Yalnız bir-iki yaşlı adamın gümanla söyləmələrinə əsaslanaraq, şeirin, dövlət himninin müəllifi kimi Əhməd Cavadı göstərirlər. O zaman bu fakt cəmiyyətdə geniş əks-səda doğurdu. Hətta himnin sözlərinin müəllifliyini öz atalarına aid etmək istəyənlər də, yeni şeir mətni yazmaq iddiasına düşənlər də tapıldı. Günlərin birində isə hər şeyə hələlik bir «şlaqbaum» qoyuldu...

Ümummilli liderimiz, o vaxtkı dövlət başçımız Heydər Əliyev Gürcüstana növbəti səfərə gedirdi. Hava limanındakı birifinqdə jurnalistlərdən biri Heydər Əliyevə belə bir sualla müraciət etdi:

– Cənab Prezident, son zamanlar Dövlət Himnimizin dəyişdirilməsi(??!!) haqda fikirlər səslənməkdədir. Bu məsələyə Siz necə baxırsınız?

Sualın qoyuluşuna fikir verin. Müxbir bilərəkdənmi, bilməyərəkdənmi prezidentə məhz şeir mətninin müəllifinin dəqiqləşdirilməsi haqda yox, guya, bütövlükdə himnin, belə çıxır ki, həm şeir mətninin, həm də musiqinin yenisi ilə əvəz edilməsi fikrinə münasibət oildirməyi xahiş edir. Sualın bu cür qoyuluşundan müxbirin naşılığı və sual verdiyi məsələdən məlumatsızlığı, olsa-olsa kimlərdənsə eşitdiyi informasiyanı fərqi nə varmadan, onun səhihliyini aydınlaşdırmadan özünə diqqət cəlb etmək cəhdi də aydın görünür. Nəticə isə kifayət qədər acınacaqlı olur; Heydər Əliyev sualın qoyuluşuna tamamilə uyğun olaraq, belə cavab verir:

– Himnimiz gözəldir. Mən yazılan hər hansı bir şeyin dəyişdirilməsinin tərəfdarı deyiləm.

Bundan sonra yüksək çinli məmurlar və Dövlət Himnimizin sözlərinin əsl müəllifinin hüquqlarının bərpasının tərəfdarı olmayan dirnaqarası Cavadsevərlər başladılar ki, bu məsələyə Heydər Əliyev razı deyil. Beləliklə, müxbirin naşılığı və ya qeyri-səmimiliyi və qərəzi, çoxlarının nadanlılığı və mütiliyi ucbatından, necə deyərlər, qaş düzəldilmək əvəzinə göz də vurulub töküldü, haqq və ədalətin, müəllif hüququnun bərpası, araşdırıcıların əməyinin nəticəsi qeyri-müəyyənlik dalanına salındı, müxbirin üzdənirəq xidməti milli dövlətçilik ləyaqətimizə salınan kölgəyə, haqqın təhrif edilməsində maraqlı olan subyektiv mövqeyli adamlara arxa durub onu hələlik mütələqləşdirməyə doğru yönəldi...

Jurnalist söz azadlığının bütün tələb və qaydalarına, o cümlədən dövlət və hərbi sirlərin qorunmasına cavabdeh olmağa borcludur. Bunun üçün o, ayıq və ağıllı, tədbirli və zirək, bilikli və siyasi, diplomatik cəhətdən hazırlıqlı olmalıdır. Əks təqdirdə...

Gərək ki, 2004-cü ilin qarlı qışı – dekabrın son, yanvarın (2005-ci il) ilk günləri idi. Milli ordumuzun Qazaxdakı bölmələrindən birinin oradakı strateji yüksəkliklərdən birini ələ keçirməsi haqda ictimaiyyətə haradansa xəbər sızdı. Növbəti mətbuat brifinqlərinin birində naşı və hər cəhətdən hazırlıqsız müxbirlərdən biri müdafiə nazirinə belə bir sualla müraciət etdi:

– Cənab nazir deyirlər, ordumuz Qazaxdakı strateji yüksəkliklərdən birini düşməndən azad edib. Bu doğrudurmu?

Zahirən vətənpərvərlik duyğusu ilə verilmiş bu təxribat məzmunlu sualı müdafiə naziri

təbəssümlə belə cavablandırıdı:

- Xeyr. Sadəcə olaraq havalar son vaxtlar çox soyuq və şaxtalı keçdiyinə görə ordu bölmələrimizin biri mövqelərini dəyişərək dağın ətəyindən onun başına çıxmışdır.

Bu cavab zahirən gülüncdür; necə yəni havalar şaxtalı keçdiyinə görə əsgərlər soyuqdan daldalanmaq üçün dağın aşağılarına, dalda yerə yox, məhz başına qalxıblar?! Şaxtalı havada dağın zirvəsi, yüksəkliyin isti olması görünməmiş olduğu qədər də gülüncdür. Əslində isə bu cavab son dərəcə ayıq, incə və diplomatikcəsinə verilmişdir; naşı müxbir bu sualla Azərbaycanı 1994-cü ildə Ermənistanla atəşkəs barəsində bağlanan müqavilənin şərtlərini pozan tərəf kimi təqdim edirdi. Müdafiə naziri isə zahirən məntiqsiz görünən cavabı ilə bu təxribkarlığın səmtini dəyişməyə nail oldu.

Məşhur xanəndə Xan Şuşinskinin oğlu Aslan 2006-cı ildə danışdı ki, bir müxbir atam haqda veriliş hazırlamaq istədiyini bildirib material istədi. Mən də atam haqda olan kitabı ona verdim ki, tanış olsun. Bir neçə gün sonra mənimlə yenidən görüşən müxbir söhbət əsnasında atam Xan Şuşinskinin dostu və müasiri, gözəl xanəndə Cabbar Qaryağdıoğludan söz düşəndə onunla necə görüşə biləcəyini soruşdu!...

Bir neçə on il əvvəl vəfat etmiş bir adamla görüşmək istyəən «jurnalist» haqda nə deyəsən!

Yaxud başqa bir müxbir televiziya reportajında nümayiş etdirdiyi məkan haqqında canıyananlıqla bildirmişdi ki, filan sərhəd kəndimizin yanındakı mövqelərimizdə çox az əsgəri qüvvə və hərbi texnika, sursat var. Oraya

261940
yaxınlaşmağa əvvəllər ürək etməyən erməni hərbi birləşmələri həmin reportajdan az sonra hücum edib nişan verilən məntəqəni tutdular.

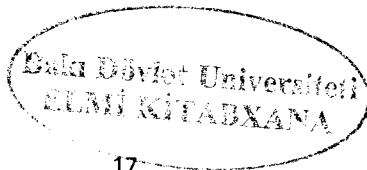
Bu cür misalların sayını, təəssüf ki, artırmaq olar. Odur ki, jurnalistəm deyib irəli duran hər bir kəs istisnasız olaraq bu peşəyə hərtərəfli hazır olmağın bütün yükünə və ağırlığına dözməyi bacarıb-bacarmayacağını qabaqcadan kəsdirməlidir.

Jurnalist intellektinin səviyyəsi onun fərdi yaradıcılıq üslubunun formalaşmasında da mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat:

1. Akif Rüstəmov. Jurnalistika. Bakı, 2005, səh.10-13; 75-79
2. Rizvan Qənbərli. Jurnalistin əl kitabı. Bakı, 2005, səh.11-15
3. Jurnalistlərdən jurnalistlərə – 2007. Bakı, 2007, səh.10-12

*"Azərbaycan müəllimi" qəzeti,
23 iyul, 2010*

MATERIALIN TOPLANMASI, İŞLƏNMƏSİ VƏ ÇAP MEXANİZMİ HAQDA

PLAN:

- 1. Jurnalistin mövzu seçimi və ona uyğun olaraq material toplamaq üsullarına dair.*
- 2. Toplanmış faktların saf-çürük edilməsi qaydaları haqda.*
- 3. Çap mexanizminin sirləri və məsuliyyəti.*

Hər bir mətbuat orqanının əsas sütununu onun müxbirləri təşkil edir. Müxbirlər işə öhdələrinə düşən vəzifə borclarını hazırlayıb redaksiyaya təqdim etdikləri materiallar – jurnalist mətnləri ilə yerinə yetirirlər. Həmin materialların əsasında faktlar, informasiyalar, sənədlər, hadisələr və sairə yanaşı, jurnalistin fərdi intellekti, yazı sənətkarlığı, sosial-mədəni baxışları, toplanmış fakt və materiallara münasibəti, yanaşma mövqeyi dayanır. Buraya müxbir fəallığını, onun zirəkliyini, maraq və inadkarlığını da əlavə etmək lazımdır.

Müxbirlərin vəzifə bölgüsü xaraktercə iki cür olur; a) daimi tematik tapşırıq əsasında və b) gündəlik tematik tapşırıqlarla işləyənələr.

Daimi tematik tapşırıq dedikdə müxbirin hər hansı sahəyə (məs. kənd təsərrüfatı, taxılçılıq, idman, hərbi vətənpərvərlik, mədəniyyət, səhiyyə və s.) təhkim edilməsi, daha doğrusu, konkret bir sahənin işıqlandırılmasının bir (və ya bir neçə) nəfərə həvalə edilməsi başa düşülür. Bu zaman müxbirin fəaliyyət istiqaməti və yaradıcılıq axtarıqlarının yönü müəyyən qədər konkretləşir və

jurnalistin ixtisaslaşması üçün əlverişli şərait yaranır. Bununla belə hər hansı əsl müxbir daimi tematik tapşırığın necə deyərlər limanında lövbər salmaq meyindən uzaq olub, məhdudluq «xəstəliyinə» yoluxmaqdan özünü qorumalıdır. Əks halda onun bir jurnalist kimi yetişəcəyi sual altında qalar, qələmi getdikcə çətin ki, cilalanıb püxtələşər.

Gündəlik tematik tapşırıqla işləyən müxbirlərə isə günün qaynar həyat tərzinə uyğun müxtəlif məzmunlu, istiqamətli və xarakterli tapşırıqlar verilib material (məqalə, foto və s.) tələb olunur. Bu, jurnalistin maraq və axtarış üsullarının operativləşməsinə, çoxçeşidliyinə şərait yaradır. Eyni zamanda, daimi tematik tapşırıqla işləyən müxbirin yaradıcılıq sənətkarlığı şaquli istiqamətdə püxtələşirsə, gündəlik tematik tapşırıqla işləyən müxbirin qələmi üfüqi formalaşır. Yəni bu cür iş prinsipi, bir tərəfdən müxbiri ən müxtəlif sahələr və mövzular üzrə axtarışlar aparmağa, həmin sahələr üzrə məlumat və biliyini artırmağa sövq edirsə, digər tərəfdən bir ixtisasçı sahə müxbiri kimi formalaşmasına mane olur. Bununla belə gündəlik və ya daimi tematik tapşırıqla işləməsindən asılı olmayaraq, əsl müxbir özünün zövq, maraq və intellektinə uyğun daimi tematik istiqaməti, fəaliyyətinin «qırmızı xətti»ni müəyyənləşdirməyə çalışmalıdır. Əks təqdirdə onun fərdi jurnalist imicinin formalaşmaq (müəyyənləşmək) ehtimalı sıfıra bərabərdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, gündəlik tematik tapşırıqla işləyən müxbirə verilən tapşırıq daimi tematik tapşırıqla işləyən müxbirin həmin günlərdə yazdığı hər hansı materialla toqquşa

bilməz və toqquşmamalıdır. Bunu redaktor və müxbirlər özlərinin tapşırıq və fəaliyyətlərində hökmən nəzərə alıb tənzimləməyi bacarmalıdırlar.

Təcrübə göstərir ki, adətən belə xoşagəlməz hallara yol verilmir. Çünki, məsələn, mədəniyyət, hərbi vətənpərvərlik və ya taxılçılıq üzrə daimi tematik tapşırığı yerinə yetirən müxbir həmin sahənin daha çox ümumi və qlobal problemlərinə diqqət yetirdiyi halda, gündəlik tematik tapşırıqla işləyən müxbir həmin sahə və istiqamətlərin cari işlərini və fəaliyyətini işıqlandırır. Nəticədə gündəlik tematik tapşırıqla işləyən müxbirlə daimi tematik mövzu əsasında işləyən müxbirin fəaliyyəti bir-birini tamamlayır. Bununla belə, daimi tematik tapşırıqlar üzrə işləyən müxbirlərin gündəlik tematik tapşırıq dalınca getməyə borclu olmadığını düşünmək sadəlövlük olardı. Əksinə, daimi tematik tapşırıq üzrə fəaliyyət göstərən jurnalist gündəlik mövzu və material axtarışına çıxmağa, öz intellekt və ustalığını, yazı mədəniyyətini daha da təkmilləşdirib inkişaf etdirməyə borcludur. Ümumiyyətlə, hansı (daimi və ya gündəlik) tematik tapşırıq əsasında fəaliyyət göstərməsindən asılı olmayaraq, hər bir müxbir daima yeni-yeni mövzu və material axtarışına çıxmalıdır. Bunun üçün onların mövzu seçimi qabiliyyəti olmalıdır. Həmin keyfiyyəti özünə təlqin etməyi bacarmayan müxbirdən çətin ki, jurnalist çıxsın.

Öhdəsinə düşən vəzifəni yerinə yetirmək üçün müxbir birinci növbədə material toplamalıdır. Bunun üçünsə məqsəd və mövzu əvvəlcədən aydın (bəlli) olmalıdır. Mövzu seçimində məqsəd aydınlığı jurnalistin peşəkarlığından, informasiya duyumundan, hadisələri qabaqlamaq instiktindən,

onu həyata keçirmək isə qabiliyyət və intellektindən, peşəkarlıq səviyyəsindən asılıdır.

Məqsəd və mövzu seçimi mərhələsindən sonra həmin mövzuya dair material toplanması mərhələsi gəlir.

Materialın toplanmasının uğurla nəticələnməsi onun mənbələrinin düzgün müəyyənləşdirilməsindən və müxbirin peşəkarlıq qabiliyyətindən – sənəd və materiallarla işləmək, insanlarla (informasiya obyektləri ilə) ünsiyyət qurmaq, müxtəlif xarakterli mənbələrdə araşdırma aparmaq bacarığından çox asılıdır. Özü də əsl jurnalist material toplayarkən ancaq üst qatda olub, gözə görünən faktlarla kifayətlənməməlidir. O, alt qatda, gizlində qalan, yaxud maraqlı adamlar tərəfindən ört-basdır edilən fakt və materialları görüb üzə çıxarmağı bacarmalıdır. Bunun üçün müxbirlər xaraktercə xüsusi keyfiyyətlərə və peşəkarlığa malik olmalıdırlar. Onlar hər şeyə maraq göstərməli, əldə etdiyi materiallara şübhə gözü ilə baxaraq onları digər fakt və materialla tutuşdurub hər şeyə əmin olduqdan sonra da qənaətlərini mümkün qədər möhkəmləndə bilən yeni faktlar axtarmalıdır. Bu hal materialın dərcinə qədər davam etsə və həmin material tam hazır olandan sonra bəzi məlumatların, yazının məzmun tutumuna xələl gəlməməsi şərtilə, istifadəsiz qalması mərhələsinə qədər davam etsə, heç də pis olmaz.

Müxbirlər informasiyanı bir neçə mənbədən:

a) rəsmi sənəd və materiallardan, **b)** müsahibə və söhbətlərdən, **c)** şəxsi müşahidə və əlaqələrdən, **d)** informasiya agentlikləri, məktub, gündəlik internet, elektron poçt, digər mətbuat orqanlarından və s. əldə edirlər. Bunun üçün o, sənədlərlə işləmə-

yi, onları harada – arxivdə, mətbuatda, hüquqi və şəxsi sənədlərdə, hesablaşma sənədlərində, məktub və ya gündəliklərdə və s. axtarmağı düzgün müəyyənləşdirdikdən sonra həmin fakt və sənədlərin əldə edilməsi yollarını tapmağa çalışmalı və bunu həm də bir araşdırıcı, tədqiqatçı və təhqiqatçı kimi bacarmalıdır. Jurnalist əldə edilmiş ən müxtəlif səviyyə və istiqamətli sənədlər arasındakı rəbitənin gözəgörünməz bağlarını görməyi, müəyyən etməyi bacarmadığı təqdirdə faktlar və materiallar qalağının altında itib bata bilər.

Unutmaq olmaz ki, bəzən bir söz və ya ifadə altında hadisələrin mahiyyətinə düzgün işıq sala bilən fakt, işarə gizlənilir. Xüsusilə rəsmi hesabatlarda, bədii əsərlərdə nəyəsə üstüörtülü işarələr olur. Bu «gizləndilmiş» informasiyanı üzə çıxara bilən müxbir digər hadisələr – dünən və ya sabah baş vermiş (və ya baş verəcək) hadisələrin səbəblərini müəyyən etməkdə çətinlik çəkmir. Nəticədə jurnalist araşdırmalarının real nəticəsi kimi üzə çıxarılıb oxucuya təqdim edilən mətnin kamilliyi, dolğun, dürüst, inandırıcı və təsirli olması təmin edilmiş olur.

Jurnalist əldə etdiyi material və faktlardan hazırlayacağı mətnə (məqalə, xəbər, reportaj və s.) istifadə edərkən çox vaxt böyük çətinliklərlə üz-üzə qalır. Çünki nədən və necə başlamağı özü üçün müəyyən edə, nəyin əsas, hansı faktın ikinci,... beşinci və s. dərəcəli olduğunu müəyyənləşdirmək və qalanlarını (digərlərini) onun ətrafında lazımı məntiqi ardıcılıqla düzmək elə də asan iş deyil. Bu səddi uğurla keçmək üçün beş mərhələnin yollarını bilməlisən: 1) materialın ideyasını müəyyənləşdirmək; 2) faktlar toplamaq; 3) faktları təhlil etmək

və materialın planını hazırlamaq; 4) qaralama etmək və 5) mətni yenidən işləyib cilalamaq.

Yadda saxlamaq lazımdır ki, material (məqalə və s.) məharətlə şərh edilmiş və bacarıqla düzülmüş faktlar toplusudur. Bu baxımdan yanaşdıqda jurnalistika memarlığa bənzəyir; memar işi kimi, onun da hər hansı materialı – sözü, ifadəsi və faktı elə düzülüb yerləşdirilməlidir ki, onların simmetriyası bir tam təsiri bağışlasın. Odur ki, jurnalist işinin ən məsuliyyətli bir mərhələsinə ciddi yanaşmalı, oxucu ilə «görüşə», «ünsiyyətə» çıxmazdan əvvəl birinci növbədə öz fikrini cəmləşdirərək toplayıb əldə etdiyi fakt və materiallara yenidən nəzər salmalı, ilkin olaraq qaralama etməlidir ki, dağınıq halda masanın üstünə qalaqlanmış materialların yazı forması müəyyənləşdirilsin. Bu forma **tərsinə çevrilmiş piramida** yazı qaydası da ola bilər.

«İnformasiya materialını təfərrüatı ilə şərh etməyin ənənəvi üsulu tərsinə çevrilmiş piramidaya bənzəyir; ən təzə, ən mühüm informasiya üstə yerləşir, sonra ondan az əhəmiyyətli və az maraqlı faktlar gəlir». (R.Qənbərli) Daha doğrusu, bu qayda ilə yazılmış xəbərlərdə əldə edilən məlumatlar əhəmiyyət dərəcəsinə görə azalan sıra ilə düzülür; ən əhəmiyyətli məlumat başda gəlir, az əhəmiyyətliyə isə xəbərin sonuna salınır. Bu hal qəzetin çapa göndərilməsi və ya səhifə hazırlanarkən materiala yer çatışmayanda (qəzet səhifəsində, sütunda) xəbərin məzmununa xələl gətirmədən onu ixtisar etməyə imkan verir. Lakin bütün bunlar jurnalistə hər hansı materiala “su qatmağa” və ya orada əhəmiyyətsiz və ya yalan məlumat verməyə haqq qazandırmır. Oxucunu

çaşdırmaq və ya aldatmaq böyük günahdır.

Biz az əhəmiyyətli dedikdə xəbər, əsas hissəsinin, "nüvəsinin" geniş şərhinə, onu oxucunun təsəvvüründə ətə-qana doldurmağa, şərhinə və s. imkan verən hissəni nəzərdə tuturuq. Məsələn, «Türkiyə hökuməti şimali İraqda terrorçulara qarşı geniş miqyaslı hərbi əməliyyatlara başladı. Bu əməliyyatlarda «X» qədər əsgəri qüvvə, «X» qədər tank, top, vertolyot və s. iştirak edir. Qərarın BMM-də (Böyük Millət Məclisi) qəbulu gərgin müzakirələrlə müşayiət olunub.

Beynəlxalq dairələr, o cümlədən ABŞ hökuməti və s...»

Bu xəbərdə, əgər sütunda yer qalmayıbsa, sonrakı informasiya sətirlərini (cümlələrini) ixtisar etmək mümkündür. Çünki, oxucuya əsas informasiya – İraqın şimalında Türkiyənin terrorçulara qarşı geniş miqyaslı hərbi əməliyyatlara başlaması – verilmişdir. İnformasiya yükünün əsas ağırlığı bu cümlənin üzərinə düşür. Qalan cümlələrin hər hansını ixtisar etmək elə bir böyük narahatlıq, çatışmazlıq yaratmır. Çünki oxucu özü də təsəvvür edə bilər ki, keçirilən «geniş miqyaslı hərbi əməliyyatda» çoxsaylı ordu və hərbi texnikadan istifadə olunduğu kimi, ölən və yaralananların da kifayət qədər olması təbii və mümkündür; eyni zamanda bu hadisəyə beynəlxalq hakim, siyasi və ictimai dairələrin münasibəti birmənalı ola bilməz.

Qeyd etdiyimiz kimi, bütün bu sonrakı informasiyaları yerli-yataqlı və sistemli şəkildə oxucuya çatdırmaq və onu gümanlar, şübhələr dolu düşüncə və suallardan xilas etmək jurnalistin borcudur; oxucu ondan məhz bunu gözləyir. Ancaq nə edəsən ki, buna hər zaman vaxt və səhifədəki